

*Mucsi András<sup>1</sup>*

KARÁCSON ANDRÁS ÉS BALOGH MÁTYÁS  
BÉKÉSI LELKÉSZEK TEVÉKENYSÉGE 1945–1953 KÖZÖTT

ABSTRACT

András KARÁCSONY was elected as a Reformed pastor in 1917 in Békés. During centuries, Békés always had two co-chairman Reformed pastors and more other assistant pastors. He initiated the idea that the local Reformed high school should take the name of the 16th century reformer, István Szegedi Kis. In October 1944, two weeks after Soviet military occupation, Békés was the first town in Hungary to restart education. Reformed school opened its doors at the end of October. Karácsony played a big roll in it and he asked his co-pastors not to flee but to stay in Békés with their church folk. Karácsony lost two sons during the siege of Budapest. It really bothered him and after some sick years, he died in March, 1948. Leading pastor of local Reformed church became Mátyás BALOGH, born and educated in his home town. After 1920, he served in Transsylvania as Reformed pastor. In 1931, he was elected to Békés and he was installed in the summer of 1932. Balogh was committed to the Inner mission of the Reformed church. In the dark years of Rákosi era, Balogh tried to maintain church activity. In this period, Reformed church had twenty thousands of members in Békés. Communist authorities were watching Balogh and one of the assistant pastors in the congregation wrote reports about church life and Balogh himself for them. This pastor became his traitor. Balogh was arrested after a joke about Stalin (after his death) on the March 13rd, 1953. The accusations against Balogh were of an economic of political nature. Balogh was taken to Gyula and Vác prison. He was beaten to death by ÁVH and he died before the second instance verdict in July 1953. State Court wanted to sentence him to three years in prison. The Communist Party wanted to intimidate the Reformed church and believers by his show trial. Local Church council commemorated him after being informed of his death.

1 Mucsi András, középiskolai történelem–német–református hittan szakos tanár, Szegedi Kis István Református Gimnázium, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktori hallgatója, *mucsi.kepviselo@gmail.com*

*Keywords:* békési iskolatörténet, koncepciók per, református egyház a Rákosi-korszakban

A Békési Református Egyházközség a történelem során jelentős méretű területet és nagy létszámú hívőt fogott át. Az 1711-es újratelepülés után fokozatosan nőtt a község lélekszáma, amelyben a legtöbb hívőt a reformátusok tették ki. A gyülekezetben párhuzamosan két „fő” (vezető) lelkész és több beosztott lelképásztor (8-10-12) szolgált. 1949-ben körülbelül húszezer lélek tartozott a gyülekezethez.

Karácson András bihari família sarja volt, a családi hagyomány szerint a név török eredetű (kara=fekete). Rokonságban álltak Csiha Kálmán későbbi református püspökkel (Erdélyi Református Egyházkerület), a két család mind a mai napig tartja a kapcsolatot egymással.<sup>2</sup> A későbbi lelkész 1884. augusztus 1-jén látta meg a napvilágot, 1904-ben a debreceni főgimnáziumban érettségizett, majd Debrecenben végezte a teológiai tanulmányait. Első lelkészképesítői vizsgáját 1908-ban, a másodikat 1911-ben tette le. 1908–1909-ben Hódmezővásárhelyen, 1910-ben Révaranyosban, 1910–1912-ben Szalacsiban, 1912-ben Berettyóújfaluban, 1913–1916-ban Békésen volt segédlelkész, majd 1916-ban pár hónapig Püspökladányban végzett szolgálatot, innen hívták be katonának. Tábori lelkész szolgálatot látott el néhány hónapig, de mivel Kecskeméti Ferenc halálával megürült az egyik békési lelkészi állás, a békésiek őt hívták meg erre a posztra, amelyet 1917. február 14-én vett át. Haláláig Békésen szolgált.<sup>3</sup> Több egyházi és civil megbízatása is volt, így betöltötte a Békés-Bánáti Református Egyházmegye tanácsbírói tisztségét, továbbá a Polgári Kaszinónak is elnöke volt. Egyidőben egyházkerületi tanácsbíró is volt. A református egyház belmissziós lelkészt alkalmazott pl. Rosszerdőn, továbbá a Teleky utca 3. szám alatt belmissziós otthont építettek, amely később gyülekezeti ház is volt. Az egyházhoz kapcsolódott a Békési Öregdiákok Egyesülete (alakult 1929-ben), amelynek 1939-ben Balogh Mátyás (iskolánk öregdiákja) volt az egyik alelnöke.<sup>4</sup>

Karácson Andrással kapcsolatban megjegyzem, hogy nemcsak a prédikáláshoz értett (ezt a munkát evangéliumi szellemben, Krisztus-központúan végezte), hanem verseket is írt. Kiváló irodalomkedvelőnek ismerték, aki a vallásos témák mellett hazaszeretetről, szerelemről és az elmúlásról is verselt. Istentiszteletei nagyon látogatottak voltak, korának ünnevelt igehirdetőjét tisztelhetjük benne.<sup>5</sup>

Mint a presbitérium elnök-lelkésze, egy ilyen létszámú egyházközségben hatalmas feladat hárult rá. Lelkész társaival megosztották a munkát, az igazgatótanács élén pl. dr. Márk Ferenc tudós lelképásztor állt. 1931-ben elhunyt Márk, így az elnöki tisztséggel Karácsont bízták meg. Az oktatási rendszer jogszabályainak változásai miatt szükségessé vált a nagy múltú békési gimnázium többszöri át-

2 Karácson Zsófia és Karácson Zsolt, a lelkész családtagjainak közlése.

3 Karácson András lelkészi adatlapja. TtREL I.1.i.16\_0056\_0001-0002.

4 TÓTH Julianna: *A békési református gyülekezet küzdelmes századai. A békési református gyülekezet története a kezdetektől 1948-ig.* Békés, Békés Város Önkormányzata, 2002, 89–93.

5 Karácson Zsófia, a lelkész unokájának közlése. Ez kiderül a részemre átadott kéziratokból is.

szervezése is. 1924-ben reálgimnáziummá minősítették az iskolát, de ez nem tartott sokáig: az 1930-as években már ismét a gimnázium megnevezést használták. 1924-ben fogadta el az országgyűlés a XI. számú törvényt, amely az 1883. évi XXX. törvényt váltotta fel. A jogszabály elfogadását szakmai vita előzte meg. A szakma egy része az egységes középiskola mellett kardoskodott, mások jótékony hatást láttak a differenciálódásban. Ez utóbbi csoport győzött. A törvény ugyan három középiskolai típusról rendelkezett, de a valóságban öt élt egymás mellett: a humanisztikus gimnázium, a humanisztikus gimnázium görög nyelv nélkül, modern nyelvvel, a reálgimnázium, a reáliskola, valamint a reáliskola rendkívüli latinnal. A törvény a gimnázium és a reáliskola közé beillesztette a reálgimnáziumot, ahol a latin és a német mellett angolt, franciát vagy olaszt lehetett tanulni. A gimnáziumban latint és görögöt tanítottak, a reáliskolában pedig egyiket sem, de a matematika és a természettudományos tantárgyak oktatása magas óraszám-ban történt.<sup>6</sup> A törvényjavaslat indokolásában Klebelsberg miniszter megfogalmazta: „A jó középiskola a jó tanárképzésen alapul. (...) Eddig bármely tanárjelölt középiskolai tanári képesítést nyerhetett pusztán az egyetemi előadások hallgatása alapján, anélkül, hogy a sajátos tanári hivatására külön előkészítő tanárképző intézet tagja lett volna. A jelen törvényjavaslat leglényegesebb tervbe vett intézkedése, hogy ezentúl középiskolai tanárságra képesítést csakis az nyerhet, aki egyetemi tanulmányai mellett a középiskolai tanárképző intézetnek négy éven át tagja volt, s a kijelölt tanárképző intézeti előadásokban és gyakorlatokban eredményesen részt vett. (...) Az elméleti tanárképzést csakis az egyetem végezheti. Az igazán jó tanár (a nem pusztán mesterember) csakis tudományosan képzett egyén lehet, aki behatóan ismeri szaktárgyainak tudományos anyagát és módszereit.”<sup>7</sup>

1924-ben az újabb iskolai reformnak köszönhetően a gimnáziumot reálgimnáziummá minősítették, de ez csak 1934-ig tartott, amikor visszanyerte a főgimnáziumi címet. Miben állt ez a gyakorlatban? A természettudományos képzés nagyobb hangsúlyt kapott. Eredetileg, 1861-ben ilyen iskolatípusként szervezték meg a békési gimnáziumot. 1924-1931 között tartott a reálgimnázium kiépítése. A latin és a német nyelv mellett modern idegen nyelvként megjelent a francia. Az új tanterv 1926-ban lépett életbe. Alig tíz év múlva az egységes gimnázium váltotta fel, az új tantervet 1934/1935-ben vezették be. A német nyelv helyett a latin lett a kötelező idegen nyelv első osztálytól. III. osztályban belépett második idegen nyelvként a német, az V. osztályban a francia. A francia társalgást rendkívüli tárgyként tanulták. A többi rendkívüli tantárggyal – gyorsírás, eszperantó, hegedű, szabadkézi rajz, vívás – csak délután lehetett foglalkozni.<sup>8</sup>

Karácson András elvülhetetlen érdeme, hogy 1938-ban kezdeményezte, hogy az iskola felvegye az alapító, Szegei Kis István nevét. Az új név „Békési Refor-

6 Mészáros–Németh–Pukánszky (2002): 372–373.p.

7 A törvényjavaslat indokolását közli: Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla (2003): 477–478.p.

8 Lásd az 1926/1927. és az 1936/1937. évi értesítők vonatkozó részeit.

mátus Szegedi Kis István Gimnázium” lett.<sup>9</sup> Ugyancsak Karácson érdeme, hogy 1936-ban megnyitotta kapuit az internátus a Petőfi utca 6. szám alatt, ahol korábban a polgári leányiskola működött.<sup>10</sup>

1944 szeptemberében a front már a trianoni országhatáron volt, közelgett a szovjet megszállás. Rémhírek keltek lábra, miszerint a lelkészeket meggyilkolják, az egyházi életet ellehetetlenítik. A források alapján megállapíthatjuk, a hírek egy része nem volt alaptalan, a lakosság is rengeteget szenvedett a szovjet katonák atrocitásai miatt. Hosszabb tanakodás után a békési lelkészek és tanítók úgy döntöttek, hogy itthon maradnak, nem menekülnek el.<sup>11</sup> Karácson András elnök-lelkész, Balogh Mátyás, Nagy Lajos lelkészek, Ladányi Imre és Tokaji Károly segédlelkész Lipcsei Gábor elemi iskolai tanító, okleveles lelkész sorsa bizonytalan volt. Karácson András 1945. január 29-én levélben tájékoztatta a püspököt a békési helyzetéről. Az egyházmegye és az egyházkerület is igyekezett az emberéletben és ingatlanokban esett károkat helyrehozni. Ekkor még Budapesten dörögtek a fegyverek, Nyugat-Magyarországon még harcolt a német és a magyar hadsereg. Karácson a jelentésében azt írta, hogy az egyházi ingatlanokban komolyabb kár nem esett, az ingóságokban azonban már igen. A szovjet hadsereg a Kollégium épületét is igénybe vette, a lelkészi, gondnoki és jegyzői hivatalt feldúlták, a levéltárban is sok kár esett. Minden bezárt ajtót és szekrényt feltörték, az ott talált kétezer pengőt elvitték, az anyakönyvekben és más iratokban nem esett kár. Elvitték az írógépeket, zsebórákat, számológépet, telefont, továbbá az egyik ezüstből készült úrasztali tányért. Érdekes, hogy a többi értékes úrasztali edényt meg tudták menteni (véltetően eldugták). „Az itthon maradt egyházi tisztviselők sokat szenvedtek és szenvednek a katonai beszállások miatt, mert a katonák az ingóságokat sem kímélik. A tisztviselők egymás között a mai súlyos idők kívánta igaz testvéri és szolgatársi viszonyban élnek, ami ugyan azelőtt is fennállott közöttük.”<sup>12</sup> Januárra a normális viszonyok helyreálltak az egyházi életben is, és a templomba járást sem

- 9 A tiszántúli egyházkerület püspöke még 1936-ban körlevélben kereste meg az egyházközségeket, hogy a fenntartásukban levő iskolákat nevezzék el neves protestánsokról. A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki tisztségét 1936–1938 között Maklár Károly töltötte be, őt 1938-ban Révész Imre követte ebben a fontos tisztségben. A békési egyházközség a 293/1936. (október 26.) és 286/1937. (október 11.) számú határozatával kérte a püspöktől, hogy az iskolát Szegedi Kis Istvánról kívánja elnevezni. A levelet Karácson András elnök-lelkész küldte el. Maklár püspök Révész Imre egyházkerületi levéltárnokot, országosan elismert egyház- és művelődéstörténészt kérte fel az ügy véleményezésére. Révész azt írta, hogy nagyon indokolt, hogy „az európai hírű magyar reformátorról” nevezzék el az iskolát. A támogató döntést 1938. április 12-én közölte a püspök a békésiekkel. Hozzájárult ahhoz, hogy az iskola a „Békési Református Szegedi Kis István Gimnázium” nevet viselje.
- 10 MUCSI András: *A békésiek gimnáziuma. A Szegedi Kis István Református története az alapítástól napjainkig*. Békés, Családeért Alapítvány, 2025, 179–188.
- 11 Karácson Zsófia, Karácson András unokája közlése.
- 12 SZABADI István (kiad.); a szövegeket gondozta: Diós Bella, Garas Norbert, Németh Irén. *Krisztusban nyert erő I. kötet. A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája. 1944–1945*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016, 89.p.

zavarta senki. 1944. október 6-án szállták meg az oroszok a várost, az első istentiszteletet már október 12-én megtartották. Október 23-án nyitották meg az elemi iskolákat, de a gimnáziumi oktatás is gyorsan újraindult. Ezzel Békés az első között volt az országban (ha nem éppen az első település volt, ahol folytatódott az oktatás). A jelentésből kiderül, hogy nemcsak a magánszemélyektől, hanem az egyháztól is sok értéket elvettek az oroszok, de javukra írja, hogy az egyház pincéjéből az úrvacsorára a bort az orosz katonai parancsnokság mindig készségesen kiadta.<sup>13</sup> Mindez megerősíti azt a családi hagyományt,<sup>14</sup> miszerint az oroszok a főtéri parókiát is igénybe vették szállásként, és mivel Karácson András kórházi kezelésben részesült, a feleségét és a gyermekeket a nyári lakba költöztették át. Minden mozdíthatót elégettek, és miután elfogyott a fa, Karácson értékes könyvtárát is feltűzelték. Erről a hivatalos jelentés nem szól. A háború személyes tragédiákat hozott a Karácson család életébe. Az oroszok közeledtére a család úgy döntött, hogy a fiúkat „kimentik”. Dombóváron volt mezőgazdász az egyik unokatestvér, ide került István és Sándor, András és Gábor felment Budapestre, de besorozták őket a bekerítést követően. Mivel már egyetemisták voltak, az egyetemi zászlóaljba kerültek. András zászlós volt, egy járőrsoport vezetése közben halt meg, egyszerre lőtték le a segítségére siető testvérével. András sírját azonosították, az édesapa hazahozatta a holttestét, így Békésen nyugszik. Gábor tömegsírba került, amelyet 1967 környékén felszámoltak, az azonosítottak hozzátartozóit értesítették. Gábort nem tudták azonosítani, a holttestét a Rákoskeresztúri köztemetőben temették el, a sírt 1985-ben felszámolták. Az események megviselték a családot, az édesapa szó szerint belebetegedett a két fia elvesztésébe, és ez is hozzájárult a korai halálához. Természetesen a négy fiú a Szegedi Kis István Református Gimnáziumban érettségizett. Örömteli, hogy a Karácson család rendelkezik komoly fényképgyűjteménnyel, amely fontos kordokumentum az 1930-as és 1940-es évek békési gyülekezet- és iskolatörténetéhez is.<sup>15</sup>

1946-ban Karácson András vendége volt Szabó Lőrinc, az akkori irodalmi élet jelentős alakja. Békés hosszú időn keresztül az irodalom, a kultúra jelentős centruma volt, elsősorban a békési születésű Püski Sándornak és Futaki Gergelynek köszönhetően, akiknél olyan személyek fordultak meg, mint Veress Péter, Németh László, Szabó Pál, Illyés Gyula. Korábban többször járt Békésen Arany János is. Szabó Lőrinc kétszer járt Békésen: az első látogatás 1946. júniusra esett: 5-én érkezett a feleségével és a Széchenyi téri parókia vendégszobájában szállt meg. Pünkösdvasárnap Karácsonék vendége volt, az ünnep utáni kedden vagy szerdán versolvasó délutánt tartott az érdeklődőknek. Ekkor a tiszteletes úr Békéscsabán kórházban volt, nem találkoztak. Leveleiben áradozik a bőséges és finom ellátásról, amiben akkoriban a pestieknek nem lehetett része. Augusztusban ismét Békésre érkezett Debrecen felől Püski Sándor hívására. Ekkor Bélmegyerre is

13 SZABADI, 2016, 89-91.

14 Karácson Zsófia és Karácson Zsolt közlése.

15 Karácson Zsolt és Karácson Zsófia (a lelkész unokái) közlése.

kilátogatott, amely abban az évben vált ki Békés községből. Karácsonékat is felkereste, ekkor is finom ételben volt része. A második látogatáson megismerkedett a betegeskedő Karácson Andrással is.<sup>16</sup>

A református iskola is megszenvedte a szovjet megszállást. A front közelsége elrené az ősi Szege di Kis István Református Gimnázium még elkezdte az 1945/45-ös tanévet, de szeptember 22-én a hadi helyzetre és a főispán kiürítési parancsára tekintettel az iskola becsukta a kapuit. Ahogy írtam, október 6-án a Vörös Hadsereg bevonult Békésre, és székhelyként a főutcán álló gyönyörű gimnáziumi épületet szemlélte ki, amelynek iratanyagát az igazgató és az itthon maradt tanárok időben kimentették, de a szertári-könyvtári állomány az épületben maradt.<sup>17</sup> A „felszabadító” szovjet katonáknak minden bizonnal nagyon megtetszett az iskola felszereltsége, hiszen a teljes hangszergyűjtemény eltűnt, de a természet-tudományos tárgyak, a történelem tantárgy szertári állományának fele is odalett, továbbá a sport- és tornaszerek is megsínyle ttek a hivatlan vendégeket. 1944. október 23-án a református elemi iskola főté ri épületében (ma: zeneiskola) megindult a gimnáziumi oktatás. Összesen hat tanárral (Végh László, Kecskeméti Gábor, dr. Durkó Antal, Bozzai Gyula, Bessenyei Béla, Bíró Lajos) és 250 diákkal indult meg a munka,<sup>18</sup> és csak a legszükségesebb, a továbbtanuláshoz nagyon fontos tárgyakat tanították. Négy napon át heti 20 órában folyt az oktatás. A tanév végére már 330 diák tanult az intézményben.<sup>19</sup> Tekintettel arra, hogy dr. Tokay Lajos elmenekült a városból, a postai küldemények átvételével az igazgatótanács Végh László igazgatóhelyett est bízta meg.<sup>20</sup> A gimnázium novemberben az internátusba költözött, majd december 18-án az orosz katonai parancsnokság kiürítette a főépületet, így hatalmas munkával ismét rendbe lehetett azt hozni. Nagyon súlyos

16 KARÁCSON Sándor: *Úton és útfélen. Irodalmi előadások, emlékezések.* Székesfehérvár, Árgus Kiadó-Vörösmarty Társaság, 2003, 94-109.

17 Az Igazgatótanács november 30-án ült össze. Itt Végh László ideiglenes igazgató adott számot a testület tagjainak arról, hogy mi történt az elmúlt hetekben. A várost a magyar katonai hatóság kiürítette, így szeptember 23-én a tanítást a gimnáziumban beszüntették. A megszállás alatt a belső berendezésben és a szertárakban súlyos károk keletkeztek. Az iratok nagy részét megsemmisítették az oroszok, az irattárat feldúlták. A tanulók anyakönyveit, az érettségi iratokat és a tanulók okmányait sikerült megmenteni. A főépületet ekkor még az orosz csapatok tartották megszállva. Vö.: *Jegyzőkönyv a református igazgatótanács 1944. november 30-án tartott üléséről.* SZKIRG tanári könyvtár.

18 Tekintettel arra, hogy a 70 vidéke is tanyasi diák nem tudott rendszeresen bejárni az órákra, őket az igazgatóság levélben kereste meg. Október 23-án indult meg a tanítást, az első napon 160 diák jelent meg. November végén már 150 növendék látogatta az órákat. 110 diák sorsáról nem tudtak semmit még november 30-án. Az iskola rendes tanárai közül hat dolgozott novemberben, a többiek elmenekültek vagy pedig katonai szolgálatot teljesítettek. A rendes tanárok heti 24 órában tanítottak, amely elismerte a megbízott igazgató is, hogy nagyon magas óraszám. Rajz, testnevelés és honvédelmi ismeretek kivételével minden tantárgyat tanítani tudtak. Az osztályok a rendes óraszámának kétharmadát lehetett ilyen körülmények között megtartani. Vö.: *Jegyzőkönyv a református igazgatótanács 1944. november 30-án tartott üléséről.* SZKIRG tanári könyvtár.

19 VÉGH László (kiad.): *Értesítő 1944-45. tanévről.* Békés, 1945, 2-4.

20 *Jegyzőkönyv a református igazgatótanács 1944. november 30-án tartott üléséről.* SZKIRG tanári könyvtár.

gondokat okozott, hogy az államsegély elmaradása miatt a tanárok nem kapták meg a fizetésük nagy részét. A kiesett jövedelmet a gimnázium pénztárából pótolták előlegként. Végh Lászlót megbízták az intézmény vezetésével, amíg Tokay Lajos visszaérkezik.<sup>21</sup> Ez megtörtént, Tokay és Turóczy László április 3-án vették fel a munkát, de februárban már Szűcs Gyula is hazatért. Mivel a városi igazoló bizottság a 15/1945. ME rendelet alapján Tokayt nem igazolta, és (politikai okokból) alkalmatlannak találta a vezetői pozícióra, meg kellett állapítani, hogy vezetői tisztsége megszűnt. 1945. április 12-én az Igazgatótanács Végh Lászlót nevezte ki a gimnázium élére.<sup>22</sup>

Karácson András 1948 elején hunyt el. Békésen nyugszik. Már nem érthette meg az iskolák államosítását. Erre júniusban került sor. A tavaszi–nyári néhány hónapban Balogh Mátyás volt az igazgatótanács elnöke, így az államosított iskolák átadása már az ő feladata volt. Az özvegyen maradt Karácsonné kérvényezte a presbitériumtól, hogy maradjon a parókián, mivel nem volt hova mennie, de a presbitériumtól elutasító választ kapott, azzal az indokkal, hogy a lelkészválasztás miatt hamarosan szüksége lesz a lakásra az új lelkésznek.<sup>23</sup> Karácsonné így Debrecenbe költözött.

Karácson Andrással ellentétben Balogh Mátyás békési születésű volt, helyi kisgazda családban látta meg a napvilágot 1887. február 9-én. Korán árva lett, így édesanyja csak nagy áldozatok árán tudta fiát taníttatni. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Békésen végezte, 1907-ben érettségizett városunkban. Teológiai tanulmányait Debrecenben végezte, lelkésszé azonban Kolozsvárott szentelték fel 1916-ban. 1911–1912-ben Belényessonkolyoson, 1912–1915-ben Gyulán volt beosztott lelkész, majd 1915-ben a Maros-Torda vármegyei Nagycerse református gyülekezete lelkészévé választották, innen 1917-ben a szintén Maros-Torda vármegyei Pókakeresztúr lelképásztora lett. Itt érte a román megszállás és a trianoni békeszerződés. Balogh Mátyás úgy döntött, hogy nem hagyja cserben népét, és az Erdélyi Református Egyházkerületben maradt, román állampolgár lett. 1921-ben Nagyzerind református népe hívta meg lelkésznek, majd a határ menti Antra került (1928–1932).<sup>24</sup> Nagy öröm volt számára, hogy Békésre kerülhetett: 1931-ben az egyházközség nagy fölényrel neki szavazott bizalmat a lelkészválasztáson. A választás hosszas folyamat volt. A *Békési Hírlap* 1931. június 7-i számában tudatták, hogy az előző héten elhunyt Csáthi dr. Márk Ferenc református lelkész, aki korábban Körösnagyharsány és Okány lelkésze volt. A tudós pap Genfben és Angliában tanult, majd 1876-ban Jénában szerzett doktorátust. Az egyházmegye pénztárnoka és tanácsbírója is volt, emellett a presbitérium lelkészi elnöki és az

21 *Jegyzőkönyv a református igazgatótanács 1945. január 11-én tartott üléséről.* SZKIRG tanári könyvtár.

22 Végh László (kiad.): *Ertesítő 1944-45. tanévről.* Békés, 1945., 2–4.

23 *Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1948. szeptember 7-én tartott üléséről.* 208. szám. Békési Református Egyházközség Irattára, presbiteri jegyzőkönyvek.

24 Balogh Mátyás lelkészi adatlapja. TtREL I.1.i.16\_0022\_0001-2

igazgatótanács elnöki tisztségét is betöltötte. 83 évet élt.<sup>25</sup> A gyülekezet és a presbitérium megosztott volt a folytatásról. Egyesek a pályázat, mások a meghívás mellett voltak, és miután Harsányi Pál esperes meghívását többen megtámadták, maga az érintett vonta vissza a szándékát, hogy Békésre jöjjön lelkésznek. Így írták ki ősszel a pályázatot, amelyre 14 jelölt jelentkezett, köztük volt Nagy Lajos békési lelkész is. 1931. december 30-án volt az első forduló, itt Baloghra 352 fő, Nagy Lajosra 292, Batta Zoltán nádudvari lelkészre 245, Elek Sándor okányi lelkészre 1 fő szavazott. A választást komoly agitáció előzte meg, a két békési születésű lelkész rokonsága mindent megmozgatott, hogy az ő jelöltjük fusson be. Másnap a két első helyezett között új fordulót tartottak, itt 739 fő szavazott, Balogh Mátyás ebből 428 szavazatot kapott meg. Ekkor már jóval kevesebben szavaztak, a Battát támogatók távol maradtak a választástól.<sup>26</sup> Nagy Lajos számára egy harmadik, hitoktató-lelkészi állást szerveztek. Balogh Mátyás haláláig itt szolgált. A *Békési Hírlap* 1932. április 3-i számában köszönte meg a bizalmat. A lapot az unokaöccse, dr. Bányai Imre ügyvéd, kisgazdapárti politikus szerkesztette. Így fogalmaz:

„Szívem teljes melegével mondok köszönetet azért a ragaszkodó szeretetért, amely engem ez ősi, nagy és hatalmas békési egyház pásztorává tett, választott. Kifejezetten boldogság töltötte be lelkemet, amikor ezt a boldogító örömhírt megkaptam. Megálltam a trianoni határon s imádságos szívem háláját küldtem az égbe: áldott legyen az Isten, aki a jó békésiek szívét felém fordította! Köszönöm Tinéktek, – magyar Testvéreim – hogy édes magyar hazámat visszaadtátok. Köszönöm Tinéktek, hogy visszaadtátok az ősföldet: szülővárosomat, hova gyermekéveim, ifjúságom annyi kedves emléke fűz, hol őseim porai nyugszanak, édesapám, édesanyám hamvai pihennek.”<sup>27</sup>

Balogh beiktatására 1932. július 3-án került sor a békési templomban, a helyi *Békési Hírlap* a beiktatási prédikációját is közölte.<sup>28</sup>

Feleségével, Balogh Annával 1915-ben kötött házasságot, akitől két leánya született: Anna (1919) és Erzsébet (1921). Anna halála után (1948) új házasságot kötött: Balogh Szeréna volt a második felesége.<sup>29</sup> Balogh Mátyás – akárcsak a korszakban más lelkészek – aktív közéleti ember is volt. Ez alatt nem pártpolitizálást értek, hanem a polgári életben való szerepvállalást. Nagyzerinden a Hangya szövetkezet, a hitelszövetkezet és a gazdakör elnöke volt, de ő töltötte be a polgári kör elnöki tisztségét is. Ugyanitt a takarékpénztár helyi fiókjának igazgatósági tagjává választották. Anton szintén a Hangya szövetkezet vezetője lett, továbbá 1928–1932 között a magyar párt elnöke is volt. Mindez mutatja, hogy különösen idegen ura-

25 *Elhunyt Márk Ferenc*, Békési Hírlap, 1932. június 14., 2.

26 *Balogh Mátyást választották meg lelkésznek*, Békési Hírlap, 1931. január 3, 2.

27 BALOGH Mátyás: *Köszönet*, Békési Hírlap, 1932. április 3, 3.

28 *Balogh Mátyás lelkész beiktatása*. Békési Hírlap, 1932. július 3, 2–3.

29 *Balogh Mátyás lelkész adatlapja*. TtREL I.1.i.16\_0056\_0001-0002

lom alá szakadt területeken a lelkészek voltak a civil közösség vezetői többszörös értelemben és minőségben is. Több közegyházi tisztsége is volt: a Nagyszalontai Református Egyházmegyében dékán, aljegyző, tanácsbíró volt, a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben pedig egyházkerületi lelkészi képviselő.<sup>30</sup> Amint már írtam, 1948 márciusában az elhunyt Karácson András után őt bízták meg az Igazgatótanács elnökségével, de ezt nem sokáig töltötte be, mert júniusban államosították az iskolákat, így a békési gimnáziumot is.

Székfoglalójában Balogh elmondta: sosem fogja elfeledni, hogy mint egyszerű parasztyerek, ennek az intézetnek köszönheti azt, amit ebben az életben elért. Minden tőle telhetőt megtesz az iskola fennmaradása és felvirágoztatása érdekében.<sup>31</sup> Sajnos már nem sokat tehetett, az iskolát államosították. Az 1948. június 18-án az Országgyűlés által elfogadott törvényjavaslat értelmében a békési Szegedi Kis István Református Gimnázium is állami iskola lett. Végh László igazgató még időben eszmélt, és az Ortutay Gyula kisgazdapárti vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levelében határozottan kérte a Szegedi Kis István név meghagyását. Az indokolás: Szegedi Kis István a népért, a haladásért küzdő nagyszerű magyar volt, aki a XVI. században élt. A kiépülő diktatúrában jól ráérezett arra, hogy milyen „kulcsszavakkal” lehetett eredményt elérni. Így aztán a hivatalosan ateista államban négy évtizeden át egy református lelkész nevét viselte a négyszáz éves intézmény. Nem sok ilyen volt az országban... A levél szövege így hangzott:

„A békési református egyház kérésére tisztelettel kérem, szíveskedjék a békési állami gimnázium részére a Szegedi Kis István név használatát engedélyezni. Engedélyezés esetén intézetünk neve: Békési Állami Szegedi Kis István Gimnázium lenne. Iskolánk annak idején mint ref. gimnázium – azon a címen kapott engedélyt a Szegedi Kis Istvánról való elnevezésre, hogy hiteles feljegyzések szerint Szegedi Kis István 1552-ben mint békési rektor a békési középfokú oktatás megindítójának tekinthető. Szegedi Kis István a legképzettebb magyar reformátor olyan tudományos minőséget jelentett, hogy irodalmi működését Róma is számontartotta. A demokrácia népi kultúrpolitikája bizvást fémjelzheti munkáját a békési gimnáziumban Szegedi Kis István nevével, aki a magyar nép kulturális emelkedéséért folytatott szolgálatával szimbólummá vált.”<sup>32</sup>

A kérést az állam elfogadta.<sup>33</sup> Az államosítás után számos kérdés merült fel, amelyeket rendezni kellett. Ilyen volt az államosított vagyon leltárának elkészíté-

30 Balogh Mátyás *lelkész* adatlapja. TtREL I.1.i.16\_0056\_0003-0004

31 *Jegyzőkönyv a református gimnázium igazgatótanácsa 1948. április 15-én tartott üléséről*. SZIKRG gimnáziumi könyvtár.

32 *88/1948-49. számú igazgató levél a vallás- és közoktatási miniszterhez*. SZKIRG irattár, 1948. évi iratok.

33 A 3815/1947–48. számú levelében a tankerületi vezető közölte, hogy a kérésnek helyet ad, és az intézmény neve Állami Szegedi Kis István Gimnázium, Békés lesz. *3815/1947-48. számú levél a Szegedi Tankerület Igazgatójától*. SZKIRG irattár, 1948. évi iratok.

se.<sup>34</sup> Ez megtörtént, július 14-én Végh László levélben tájékoztatta a minisztert a gimnázium, a tanulóotthon és a gimnáziumi pénztár zár alá vételéről.<sup>35</sup> Ezzel párhuzamosan július 5-én sor került a tanárok<sup>36</sup> eskütételére. Ezzel kapcsolatban is megkövetelte a tankerület az írásos tájékoztatást. Az esküt Kováts József igazgatóhelyettes előtt kellett letenni.<sup>37</sup> Az érettségi vizsgák rendben lezajlottak, de az új idők jegyében június 18-án már megérkezett a tankerületi előadó levele, amelyben „javasolta”, hogy az érettségi vizsgán az egyházi főhatóságtól tekintsen el az iskola, és a kiküldött kormánytisztviselő lássa el az érettségi vizsgálónői feladatokat.<sup>38</sup> Az Igazgatótanács 1948. július 4-én tartotta az utolsó ülését. Az államosítással ez a szerv feloszlott. Több gazdasági jellegű teendő elvégzése (beszámolók elfogadása) után a testület kérte a vallás- és közoktatási minisztert, hogy a Szegedi Kis István név meghagyását engedélyezze. Balogh Máttyás elnök felolvasta a tantestület búcsúzó levelét, amelyben ez állt:

„Mi, a békési református Szegedi Kis István gimnázium és általános iskolája tanárai iskolánk államosításának alkalmával szeretettel gondolunk egyházunkra. Az államosítás tényét – politikai vonatkozásain túlmenően – Isten kezéből engedelmes szívvel fogadjuk el. A búcsúnak ebben a meghatározó pillanatában hálás szeretettel gondolunk református Sionunkra. Egyházunktól, csak mint iskola fenntartó hatóságunktól búcsúzunk, csak az egyházi iskolai szervezetnek a számai szakadnak el, minden más kapocs változatlanul köt bennünket egyházunkhoz. Egyházunk gyermekei vagyunk és maradunk. Ez számunkra nemcsak felekezeti tagságot jelent, hanem életprogramot. Mint a magyar demokratikus köztársaság állami gimnáziumának tanárai, szívünkben hordozzuk azt a drága örökséget, amit a XVI. századtól őriztek meg a számunkra egymást váltó nemzedékek. Ez a drága örökség a bűneinkért kereszthalált halt Úr Jézus Krisztus. Tesszük ezt azért, mert magunknak életszükséglet, egyházunk számára bizonyára drága vigasztalás lesz, újonnan épülő köztársaságunk s benne magyar népünk számára a legszebb szolgálat. Gyermeiki bizalommal kérjük anyaszentegyházunkat, vezessen bennünket tovább is az édesanya szeretetével.

34 *A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 165.280/1948. számú levele az iskolaigazgatóknak, 1948. július 5.* SZKIR irattára, 1948. évi iratok.

35 *50/1948-49. számú igazgató levél a vallás- és közoktatási miniszternek, 1948. július 14.* SZKIR irattára, 1948. évi iratok.

36 A következő tanárok átminősítésére került sor: Végh László igazgató, dr. Tokay Lajos, Bozzai Gyula, Erdős Zoltán, Turóczy László, Bíró Lajos, Izsó Lajos, Kováts József, Kecskeméti Gábor, Nyíri Sándor, Szűcs Gyula, Domokos Gábor, Bod Lajos, Boruzs Ilona, Major Károly, dr. Márvány János, Polgár Lajos rendes tanárok, Apáti Imre, Győri Gábor, Kispál István, Cseke Mihály II. osztályú altisztek.

37 *Jegyzőkönyv az eskütételről, 1948. július 5.* Az eskü szövege: „Én, .... esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy a magyar köztársasághoz és annak alkotmányához hű leszek: Magyarország törvényeit, törvényes szokásait és a kormány rendeleteit megtartom, hivatali előjáróinak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm és hivatali kötelességemet pontosan, lelkiismeretesen, a nép érdekeinek szem előtt tartásával teljesítem. Isten engem úgy segítjen!”

38 *Kiss László tankerületi főigazgatói szakelőadó levele a református gimnázium igazgatójának, 1948. június 18.,* SZKIR irattára, 1948. évi iratok.

Az Úr Jézus Krisztusnak kegyelme és az Isten szeretete és a Szent Léleknek közössége mindnyájunkkal. Amen.”

Az Igazgatótanács elnöke, Balogh Mátyás az egykori diák meghatódottságával búcsúzott a református gimnáziumtól, és reménységének adott hangot, hogy az államivá vált iskola továbbra is az Anyaszentegyház, a magyarság és Békés község érdekeit fogja szolgálni.<sup>39</sup>

Balogh Mátyásnak az államhatalommal szembeni helyzetét több dolog is rontotta. Egyrészt továbbra is presbiter volt az egyházközségben B. Szabó István, aki a kommunisták szemében a „reakció” egyik fő alakja volt. A korábbi kisgazdapárti képviselőt néhány év alatt forgatták ki a vagyonából, majd a városból is elüldözték. Emellett a Kollégium épületének ügye is újabb konfliktus forrása volt.

A Kisgazdapárt 1947-es szétverése során B. Szabó is elhagyta a pártot, és a Pfeiffer-pártnak nevezett Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakozott, itt viszont az államhatalom különféle csalásokkal megakadályozta a képviselői indulását. A pártalapító távozása ellenére sem szűnt meg Békésen az FKGP, hanem tovább működött Balogh Mátyás elnökelete alatt. A *Független Újság* (az FKGP hódmezővásárhelyi lapja) 1948. október 16-i számában Békésről jelent meg tudósítás.

„Békésen, ebben a nagy paraszti községben a Független Kisgazda Párt elnöke Balogh Mátyás református lelkész. Jó papnak, bölcs embernek, okos politikusnak ismeri ott a nép. A héten érdekes nyilatkozatot tett egy újságíró előtt Balogh Mátyás. – örömmre szolgál – mondotta –, hogy egyházam, a református egyház és az állam között létrejött a megegyezés.<sup>40</sup> Úgy gondolom, az lenne a vágya a vidéki katolikus papoknak és híveknek, ha a katolikus Egyház is a mi álláspontunkra helyezkedne... Ami az osztályharcot illeti, Békésen sem könnyű a helyzet, hiszen sok itt az agrárproletár és sok a jómódú gazda. Minél nagyobbak a vagyoni különbségek, annál nagyobb a feszültség. Az a baj, hogy sokan nem akarják tudomásul venni, hogy a föld most már nem lehet vagyongyarapítási eszköz, hanem megélhetési lehetőség. És mindenkinek joga van az élethez. Békésen egyébként a Kisgazda Párt igen erős és sokat köszönhet elnökének, a református papnak.”<sup>41</sup>

A másik tudósítás az 1949-es „választási” kampány időszakából származik. A *Kis Újság*, a Független Kisgazdapárt hivatalos országos napilapja a Békés megyei „kampányról” tudósított. A cikkből kiderült, hogy 1947-ben Balogh Mátyás „he-

39 *Jegyzőkönyv a békési református gimnázium igazgatótanácsa 1948. július 4-én tartott üléséről*. SZKIRG tanári könyvtár irata.

40 Erdős Kristóf: *A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnék az évezredek*. Budapest; Piliscsaba: PPKE, Szent István Társulat, 2011. pp. 310–331.

41 *A föld most már nem lehet tőkegyűjtő eszköz*. *Független Újság* (II. évfolyam 238. szám) 1948. október 16., 3.

lyezkedett szembe” B. Szabóval, és „mentette meg” a helyi szervezetet a feloszlatástól. „B. Szabó István nagygazda akkor az egybehívott pártgyűlésen megtevesztő szándékkal azt híresztelte, hogy tulajdonképpen már nem is létezik Kisgazda Párt és ezért azzal a javaslattal állt elő, hogy- az egész helyi szervezet egyöntetűen a Pfeiffer-párthoz csatlakozzék.” Ez nem történt meg, de a 4500 taggal rendelkező Kisgazdapárt Békésen csak 1600 szavazatot kapott. A többiek az ellenzékre<sup>42</sup> szavaztak. „Pártunk helyi szervezetét Balogh Mátyás református lelkész segítségével azóta sikerült annyira újjászervezni, hogy ma újra 2500 tagja van, de ezekről a tagjainkról tudjuk, hogy megbízható párttagok, kis- és középparasztok.”<sup>43</sup> Az 1949-es egypárti „választás” előtt a Békés megyei egyházi vezetők nevében is közzétettek egy választási felhívást, amelyen Balogh Mátyás békési és Püski Imre bélmegyeri lelkész neve is szerepel. A dokumentumot egyébként római katolikus, evangélikus, ortodox és református lelképásztorok írták alá. Ebben többek között az szerepel, hogy:

„az Isten békéjét hirdetjük templomainkban, Isten békéjének nyugalmát kérjük csendes imáinkban, s Isten békéjének szolgálói leszünk, ha a béke oltárára tesszük szavazatainkat. (...) A béke olajágát mutatjuk öntudatok szavazatainkkal, visszaretentőül azok felé a kapitalista államvezetők felé, akik Isten ötödik parancsát gonoszul elvetve, újabb vérzivatarba akarják kergetni a magukra talált, Isten szeretett szavát követő, békésen dolgozó népeket.”<sup>44</sup>

A hatalom célja egyrészt a rendszer elfogadtatása volt a lakossággal, másrészt pedig egy ilyen nyilatkozattal az aláíró lelkészeket is diszkreditálták a kommunisztákkal szemben ellenérzést tápláló rétegek előtt. A Népfront listáján egyházi személyek is helyet kaptak, és így mandátumot nyertek az új, egypárti parlamentben.

Nem ez volt az utolsó politikai jellegű megszólalás Balogh részéről. Felvállalta, hogy 1951. június 30-án a Békés megyei tanács ülésén felszólalt, és tolmácsolta egyháza üzenetét a „betakarítási harc” kapcsán. „Balogh Mátyás békési református lelkész hozzászólásában felolvasta a békési lelkész kör által irt levelet, amelyben mélységes megvetésüket fejezik ki a leleplezett áruló Grósz-banda felé. A békési református lelkész kör tagjai valamennyien ígéretet tesznek arra, hogy az aratás, cséplés, begyűjtés nagy munkájából valamennyien erejükhöz mérten kiveszik a részüket.”<sup>45</sup> Ezen nyilatkozat és háttere feltárása is fontos feladat lenne, hiszen ez is új megvilágításba helyezné Balogh Mátyás személyét és szerepét is.

42 Itt a cikk szerzője minden bizonnyal a Magyar Függetlenségi Pártra gondol, amelyhez B. Szabó István is csatlakozott 1947 nyarán.

43 *Békés nagyközégben pár nappal a választás előtt. Beszélgetés T. Nagy Lajos újságzával, a Kisgazda Párt képviselőjelöltjével*, Kis Újság, 1949 május 14. 3.

44 *A békésmegyei egyházi és világi vezetők felhívása a Népfront választás mellett*. Orosháza és vidéke, 1949. május 12., 5.

45 *Elfogadjuk Csongrád megye dolgozóinak terménybetakarítási versenyfelhívását – becsülettel barcolunk a békearatás győzelméért. Nagy feladataink vannak a baromfi- és tojásbeadás terén is*, Viharsarok Népe (VII. évf. 132. szám), 1951. július 2., 1-2.

1948. augusztus 17-én a presbitérium már határozatban kérte a kultuszminisztertől a Petőfi utca 6. és 9. szám alatti ingatlanok visszaadását a missziós munkák és a lelkészek elhelyezése (lakás) céljából.<sup>46</sup> 1948. szeptember 4-én egyeztetésre került sor a tanfelügyelet, az államosított 3. számú (korábban református) általános iskola és az egyház között. Dr. Istók László helyettes tanfelügyelő közölte: a Kollégium épületét teljes egészében elveszi az állam. Balogh Mátyás közölte az egyház álláspontját: a Kollégium emelete legyen iskola, de a földszintre az egyház igényt tart az ottani hivatali helyiségei miatt. Az állam ajánlata a Petőfi utca 5. szám alatti ingatlan használatára volt.<sup>47</sup> Az államhatalom hajthatatlan maradt, és a következő, november 30-án tartott egyeztetésen Csete József, a tanfelügyelet küldötte időpontokat határozott meg, amíg az egyház köteles az általa használt helyiségeket kiüríteni és átadni. A földszinti üzlethelyiségek bérleti díja 1949. január 1-től már az államhoz folyt be. A Petőfi utca 3. szám alatti tornaterem is az államé lett, de azt az egyház használhatta tanítási időn kívül, ugyanez volt a helyzet a Kollégiumban levő gondnoki és harangozó szobával, a jegyzői és lelkészi irodákkal. A Petőfi utca 5. szám alatti, ma általános iskolaként szolgáló épületben eddig hitoktatói lakást, múzeumi helyiséget 1949 nyaráig szintén ki kellett üríteni, ezekben oktatást tervezett az állam.<sup>48</sup> A presbitérium 1948. december 9-én levélben fordult Ortutay Gyula vallás- és közoktatási miniszterhez, amelyben a törvények és megállapodások megszegésével vádolták a kormányt, hiszen nem oktatási célra szolgáló, hanem egyházi alkalmaknak, hivatalnak helyet adó ingatlant vett el.<sup>49</sup> A presbitérium 1949. április 22-én ismét kérte azt, hogy az ősi Kollégium földszintje megmaradjon egyházi kézben.<sup>50</sup>

1951-ben nagy feladatot kapott az egyházközség: az országos egyházi vezetés régi terve volt a „megagyülekezettek” felosztása kisebb, kezelhetőbb egyházközségekre. Ebben az állami kényszernek is szerepe volt, amely a közigazgatási határok rendezése kapcsán az egyházközségek határait is újrarajzoltatta az érintett egyházi vezetőkkel. Egyházi oldalról a kisebb egyházközségek kialakítása a lelkigondozás hatékonyságának fokozását célozta meg. Az egyházkerület határozatát végrehajtva, az 1951. augusztus 19-én tartott presbitériumi ülésen a presbiterek döntöttek négy egyházközség megszervezéséről. 1952. január 1. napjával felállították a Vizesfás-Tarhosi, a Malomvég-Bánhidai, az Újvárosi és az Ibrány-Hatházi Refor-

46 *Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1948. augusztus 17-i üléséről.* Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi jegyzőkönyvek.

47 *Jegyzőkönyv 1948. szeptember 4., az állam és a református egyház képviselői közötti egyeztetésről.* Békési Református Egyházközség irattára, ingatlanügyek mappája.

48 *Jegyzőkönyv az 1948. november 30-án tartott, az állam és a református egyház képviselői közötti egyeztetésről.* Békési Református Egyházközség irattára, ingatlanügyek mappája.

49 *Levél Ortutay Gyula miniszterhez, 1948. december 9. Jegyzőkönyv 1948. szeptember 4., az állam és a református egyház képviselői közötti egyeztetésről.* Békési Református Egyházközség irattára, ingatlanügyek mappája.

50 *Békési Református Egyházközség presbitériuma 1949. április 22-én tartott üléséről.* Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi iratok (1949).

mátus Egyházközséget. A tanyasi gyülekezet lelkésze dr. Bálint István, a malomvégesie Balogh Mátvás, az ibrányie Szudy Nándor, az újvárosie Nagy Lajos lett. Ezen az ülésen döntöttek arról, hogy az egyház 800 négyszögölnyi földbirtokát fel kell ajánlani az államnak megvétele, de a többi kertet, szőlőt tíz lelkész, kántor, temetőcsősz között osztották fel természetbeni javadalomként.<sup>51</sup> Vélhetően ez szolgált a későbbi támadás és büntetőügy alapjául. Az 1951–52-es presbiteri jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Balogh Mátvás többször jelezte a presbítereknek az egyház szorult anyagi helyzetét. 1951. augusztus 19-én bejelentette, hogy az egyházközség fizetéseképtelenné vált, és nagyobb anyagi áldozathozatalra kérte fel az egyháztagokat. Ennek ellenére a missziós munkáról nem mondtak le, hanem mind a tanyasi, mint a belterületi egyházközségeknek saját imaházat vagy templomot, lelkészi lakást akartak venni, építeni.<sup>52</sup>

Balogh letartóztatásához<sup>53</sup> további adalékot ad Papp Vilmos, akivel a tanulmány szerzője együtt dolgozott a *Presbiter folyóirat* szerkesztőségében, és aki négy kötetben dolgozta fel a XX. században hátrátételt szenvedett Kárpát-medencei református lelkészek életét. Az első kötetben Balogh Mátvásról is írt. Ebben megemlíti, hogy 1951-ben Balogh mint zsinati tag összeütközésbe került Péter János püspökkel, aki meg akarta szerezni az ő támogatását is a sárospataki teológia bezárásához és a református gimnázium államnak való felajánlásához. Balogh Mátvás erre kategorikus nemet mondott, és a „legnagyobb áruslásnak nevezte az akciót, amit püspök valaha az egyháza ellen elkövetett”.<sup>54</sup>

Balogh letartóztatására 1953. március 13-án került sor. A körülményekre a vádirat és a családi visszaemlékezések alapján tudunk következtetni. A vádirat tanulsága szerint „a békési egyház lelkészi irodájában négy személy előtt több olyan kijelentést tett, melyek alkalmasak arra, hogy az emberekben demokratikus államrendünk ellen gyűlöletet ébresszenek”. Először Békésen volt letartóztatásban, a március 30. dátummal írt, Békésen feladott képeslapon a feladónál ezt olvassuk: „Balogh Mátvás, Békési Járásbírósági Börtön.” Az üzenet rövid: „Fehérneműt, törülközőt, szappant és szemüveget hozzatok azonnal.”<sup>55</sup> Májusban már Gyulán, majd Vácott volt letartóztatásban, de a bánásmód olyan szörnyű volt, hogy vélhetően ez okozta a halálát. Ismerjük az akkori ÁVH-mondást: Ne csak őrizd, gyűlöld is! A családi emlékezet szerint Sztálin születésnapját nevezte az év legsötétebb napjának (december 21. a téli napforduló, ekkor a leghosszabb az éjszaka),

51 *Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1951. augusztus 19-én tartott üléséről*. Békési Református Egyházközség irattára, presbiteri jegyzőkönyvek. 2–4.

52 Uo.

53 Balogh Mátvás tragikus sorsát két írásában is feldolgozta Erdős Kristóf: <https://www.archivnet.hu/ugyeben-masodfokon-itelet-szuletett-pedig-mar-azelott-meghalt-a-vaci-bortonben-balogh-matvas> és <https://barankovics.hu/balogh-matvas-reformatus-lelkipaszor-aki-a-vaci-bortonben-hunyt-el-1887-1953/> Letöltés: 2025. 04. 21.

54 PAPP Vilmos: *Negyvenegy prédikátor. Huszadik század magyar „gályarab”-prédikátorok I.* Budapest, Új Béra Kft., 2008, 22–23.

55 A képeslap a családi hagyatékban található.

a gyülekezeti tagok pedig arról tudnak, hogy Sztálin halála kapcsán tett megjegyzést. Tény, hogy a belső körből jelentette fel valaki. A börtönből a feleségének írt leveléből az derül ki, hogy sejtette az áruló személyét („egy kivétellel” szeretettel üdvözölt mindenkit). Ki lehetett az áruló? A kérdés tárgyalásánál sok etikai szempontt figyelembe kell venni, főleg az ügynökkérdés kapcsán hangsúlyozzuk, hogy a körülmények alapos figyelembevételével szabad csak bármilyen ítéletbe belemenni. A két említett, véleményem szerint szóba jöhető személy Turóczy László és Egeresi László segédlelkészek voltak. Az említett megjegyzést az 1953. május 7-én a feleségének és „kedveseinek” írt képeslapján találjuk, amelyet még Gyulán adott fel.<sup>56</sup> Ebben többek között ez áll: „Írjatok édes Szerénám minden két hétben vagy három hétben, csak családi dolgokat. Ha levelet írtok, tegyetek bele egy pár levelező lapot. Nekünk egy hónapban egyszer szabad írni. Látogatni is minden hónapban meglátogathat a családból valaki.” Gregor György<sup>57</sup> Békés megyei ÁEH-előadó 1954 decemberében mindkét békési illetőségű lelkésről írt egy jellemzést, igaz, Egeresi ekkor már gyomai lelkész volt: az Állami Egyházügyi Hivatal nagy gyülekezettel jutalmazta meg 1954-ben. Jellemzésében ez áll:

„Békésen mint segédlelkész hosszabb idő óta működött. A munkáját jól végezte el. Az állami szervekhez a felszabadulás óta közeledett, és jó viszonyt tartott fenn. Mindenről tájékoztatta a tanácsot, és a pártszervezetet, ami a Békés egyházközségben megtörtént. Ennek alapján lehetett feltárni azokat a súlyos hibákat, amelyek Békés községben fennálltak a református egyháznál. Az ÁVH-val tartott kapcsolata folytán sikerült Balogh Mátyás volt békési igazgató lelkész leleplezése, aki a népi demokratikus rendszerünk vezetői ellen tett súlyos kijelentéseket.”<sup>58</sup>

Turóczy jellemzésében az áll, hogy „sok segítséget nyújtott a Békés református egyház vezető személyének leleplezésében. Az ÁVH-val régebb óta kapcsolatot tart.”<sup>59</sup> Tekintve viszont, hogy Turóczyval kapcsolatban bizonyítást nyert, hogy „Kerekes” fedőnév alatt a feladata B. Szabó István megfigyelése volt,<sup>60</sup> nem tartom valószínűnek, hogy ő lett volna Balogh árulója.

Március 26-án a *Viharsarok Népe* című megyei kommunista napilap lejárato cikket jelentetett meg róla. A bolsevik tollforgató cikkében („Ami a »szent cél« mögött

56 A képeslap a családi hagyatékban maradt fenn, ifj. Balogh Tamás őrizte meg.

57 MEZEY András: Egyházügyi helytartók és provinciáik a korai Kádár-korszakban: Gregor György és Rátkai János. In: ERDŐS Kristóf–SZÜLY Rita–TABAJDI Gábor–WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *Küzeldeme a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023., 173–204.

58 *Egeresi László gyomai református lelkész jellemzése*. Békéscsaba, 1954. december 20. MNL BéML XXIII. 23. 4. doboz. 22. dosszié.

59 *Turóczy László békési református lelkész jellemzése*. Békéscsaba, 1954. december 20. MNL BéML XXIII. 23. 4. doboz. 22. dosszié.

60 VINCZE Gábor: B. Szabó István belső száműzetésben. (A volt államminiszter Békésen 1947 és 1952 között), in: MUCSI András–VINCZE Gábor (szerk.): *Nagy Ferenc és Nagy Imre államminisztere: B. Szabó István a békési kizsárdó politikusa (1893–1976)*, Békés, Jantyk Mátyás Múzeum, 2013, 99–138.

van”) először az adakozást gúnyolja ki, majd kitér Balogh Mátyásra, aki „elsírja” magát, hogy „csak a legnagyobb nehézségek és erőfeszítések árán tudom magam fenntartani”. Balogh Mátyás a „Kukuk” fedőnevű firkaasz szerint „a klerikális reakció mindenre elszánt, elvetemült ügynökeinek tipikus figurája”, aki „félrevezeti és mételyezi” a népet. Balogh bűne továbbá, hogy „szövetségre lépett”, vagyis presbiterre választatott több kulákot (B. Szabó István és dr. Durkó Ferenc). A cél a „három millió koldus” országának visszaállítása. Balogh „szegénynek adja ki magát”, miközben „tele a kamrája”, eközben elherdálta az SZTK biztosítási díjakat, ami 13 ezer Ft hátralékot jelentett. A terhére rótt „csalás” jegyében 33.960 Ft értékű borbeadást „szabotált el”. Balogh Mátyás és „cinkostársai” összesen „50.000 forint értékkel károsította meg dolgozó népünk államát”. A cikkíró összegez: „Éppen ezért nemcsak a dolgozó tömegek mind mélyebb megvetése és gyűlölete vár a Balogh Mátyás-féle kapzsi gonosztevőkre, hanem jól megérdemelten az a hely is, ahol népül szabadsága, függetlensége és békéje ellen törő Mindszenty, Grósz és bandája ül már évek óta: a börtön.”<sup>61</sup>

Az ügy itt nem állt meg, a kommunista nőszerkezet, az MNDSZ is kiadott egy, hazugságoktól hemzsegő cikket a *Miről beszélgetessünk?* című kiadványban.<sup>62</sup> Ennek volt városi és falusi változata is, és kifejezetten propagandacélokot szolgált. A *Viharsarok Népeben* megjelent cikket közli, némileg átírva. A lelkész megkárosította a dolgozókat, azt „sírta el” a híveknek, hogy éheznek, de tele volt a kamrája, a hívektől összehordott lisztből csigatészta készítették az asszonyot, amit ő a piacon adott el, együtt sétálgatott a nyolcvan holdas „kulák” B. Szabóval, cselédet tartott...<sup>63</sup> B. Szabó sorsával részletesen foglalkozik Vincze Gábor fentebb idézett tanulmánya.

Balogh Mátyás letartóztatása után a református egyház is „rúgott egyet” a „földön fekvő” emberbe. Sajnos, a korra jellemző módon az egyházkerület püspöke, Péter János egyházfegyelmi eljárás indítását rendelte el. „Az előkészítő eljárás mellőzésével” hivatalból elrendelte, hogy az egyházmegye indítsa meg a procedúrát. Az indoklásban ezt olvassuk: „nevezett lelkipásztor olyan súlyos magatartást tanúsított, amely egyrészt alkalmas volt az egyházi és általános közrend megzavarására, másrészt mélyen sértette a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendjét is.” A megjegyzés: „a nevezett lelkipásztor magatartásával kapcsolatban a tényállás nem kétséges”, ezért felmerült „az egyházmegye elnökségének hatáskörébe utalt azonnali felfüggesztés szükségessége is”.<sup>64</sup> Az irat 1953. március 18-án kelt. Május 9-én az egyházmegyei bíróság megette ezt a gyalázatos lépést. Baloghné ez ellen ugyan fellebbezett, de a fellebbezést elutasították. Június 4-én az egyházmegyei bíróság a fellebbezést arra hivatkozva utasította el, hogy Balogh Mátyás „állam-

61 *Ami a „szent célok” mögött van.* Viharsarok Népe, az MDP Békés megyei pártbizottságának lapja, IX. évfolyam, 1953. március 26., 2.

62 *Miről beszélgetessünk?* MNDSZ. 1953. május 15.

63 I.m. 10–12.

64 5/1953. szám bírósági iratok. Tiszántúli Református Egyházkerület (az irat a családi hagyatékban található).

ellenes büntettet” követett el, ami miatt letartóztatásban van, és ugyan nem lehet jelen személyesen a tárgyaláson, de éppen ez nem ok arra, hogy azt ne tartsák meg. „Az országos törvénye ütköző büntettek az egyházi tisztségviselő részére fegyelmi vétséget képeznek és fegyelmi büntetést eredményeznek.”<sup>65</sup>

A vádiratot a Gyula Államügyészség készítette el május 6-án, az elsőfokú tárgyalásra a Békési Járásbíróságnál került sor, az ítélethozatal dátuma: 1953. május 24. A vádiratban az szerepelt, hogy március 12-én Balogh Mátyás „súlyosan izgató kijelentést tett” a demokratikus államrenddel szemben, továbbá az egyház két hold 260 négyzetöl szőlőjét úgy osztotta meg egyházi alkalmazottak és más kívülálló személyek között, hogy az egyes részek ne ériék el a 400 négyszögölt, így mentesültek a beadási kötelezettség alól. Ezzel „megkárosította” az államot.<sup>66</sup> A másodfokú tárgyalásra a Gyulai Megyei Bíróságnál került sor július 20-án, de ekkor már nem élt a lelkész. Valószínűleg július 18-án hunyt el a váci börtönben, bár a dátum bizonytalan. A Békés megyei ügyészség ügyintézője július 19-ét adja meg az elhalálozás dátumaként. Egy 1989. december 18-án a lelkész leányának írt ügyészégi irat szerint 1953. július 19-én hunyt el Balogh Mátyás Vácott, a halál oka szívbénulás és húgyvérűség (urémia) volt.<sup>67</sup> Boncolási jegyzőkönyv készült, ebben húgyhólyaggyulladásról, a tüdőlebenyben levő vérről, szívizomgyulladásról olvasunk.<sup>68</sup> Bár minden bizonnyal táviratban értesítették a bíróságot a börtönből, de a halottat mégis jogerősen elítélték: a nép demokratikus államrend elleni izgatás büntette és társadalmi tulajdon elleni büntett miatt 3 évi börtönre, 3000 Ft pénzbüntetésre és 4000 Ft vagyonelkobzásra.<sup>69</sup> Az egyházmegye augusztus 6-án levélben kereste meg Horváth Zoltán esperest Nagy Sándor lelkész, aki arról tájékoztatta őt, hogy felkereste a gyulai államügyészségét, ahonnan információt kaptak Balogh haláláról. Kérte, hogy az esperes erre hivatalosan is kérdezzen rá. Augusztus 7-én dr. Borbély Sándor államügyész megerősítette, hogy július 19-én elhunyt a békési lelkész.<sup>70</sup>

A Békési Református Egyházmegye bírósága 1953. augusztus 12-én kelt végzése alapján a Balogh Mátyás elleni fegyelmi eljárást megszüntette a panaszlott elhalálozása miatt, de ettől függetlenül az eljárás során felmerült 130 Ft költség megfizetésére kötelezte az özvegyet.<sup>71</sup>

Az ügynek ezzel nem lett vége: a Békési Járásbíróság 1953. szeptember 29-én nem nyilvános tárgyalást tartott, amelyen a következő ítéletet hozta: „A járásbíró-

65 TtREL I.29.g.9.\_0001 számú irat.

66 1953. á.ü. 0015/4. szám. A vádirat a családi hagyatékban található.

67 A Pest Megyei Főügyészség 6193/1989. számú levele Tokaji Károlyné nyíregyházi lakoshoz (Balogh Mátyás leányához). Az irat a családi hagyatékban található.

68 Az anyagot Erdős Kristóf bocsátotta a rendelkezésemre.

69 A Gyulai Megyei Bíróság Bf. 0015/1953–17. szám alatt 1953. július 20-án hozott ítéletet Balogh Mátyás ügyében. Mindezt csupán onnan tudjuk, hogy a Békési Járásbíróság hónapokkal később, 1953. szeptember 29-én lefolytatott nem nyilvános tárgyalásának ítéletében hivatkozott a másodfokú tárgyalás ítéletének számára, de annak pontos tartalmát nem ismertette.

70 TtREL I.29.g.9.\_0001 számú irat.

71 TtREL I.29.g.9\_0012 számú irat.

ság a békési járásbírósnak B.I. 0015/1953-8. számú Bf. 0015/1953-17. számú, 1953. július 20. napján kelt ítéletét a börtönbüntetést, a pénzbüntetést, a vagyonelkobzást és a közügyektől eltiltást kiszabó részében hatályon kívül helyezi, míg az elkobzást kimondó részében hatályban tartja és a terhelttel szemben az eljárást megszünteti.” Horváth Zoltán esperes minden esetre október 8-án még a megyei ügyészségnél hivatalos levélben érdeklődött, hogy Balogh Mátyás halála melyik állami anyakönyvnel van bejegyezve, erre ugyanis az özvegy nyugdíjügyénél szükség volt.

De hogyan kezelte az ügyet a presbitérium? A Békési Malomvég-Bánhidai Egyházközség Presbitériuma április 12-i ülését Szudy Nándor vezette helyettes lelkészi minőségben, akit az egyházmegye elnöksége bízott meg a feladattal. Ezzel a püspök is egyetértett. A lelkipásztori állás betöltéséig ő vezette a gyülekezetet.<sup>72</sup> Az augusztus 16-i ülést Turóczy László vezette. A jegyzőkönyvben a 40. szám alatt ez áll:

„Elnök a következő bejelentést teszi: Nagytisztelű Presbitérium! Szomorú kötelességet teljesíték jelen bejelentéssel. Egyházi felettes hatóságunk a gyulai ügyészségtől nyert hivatalos értesülésből megtudta, hogy Balogh Mátyás a békési Malomvég-bánhidai református egyházközség lelkipásztorja 1953. július 19-én Budapesten meghalt. Ennek az értesítésnek az alapján az egyházmegyei bíróság folyó hó 12-én Békéscsabán tartott ülésén a Balogh Mátyás ellen folyamatba tett bírósági eljárását megszüntette. A »nagy és rettenetes Isten« Balogh Mátyás ügyét azzal, hogy őt az élők közül elszólította az emberi illetékeségi köréből a saját isteni illetékeségébe tette át. Ügye most már teljesen az előtt az isteni irgalom előtt áll, amelyben Balogh Mátyás komolyan hitt, melyre mindnyájunknak szüksége van, hogy örökre el ne vesszünk, hogy itt, ebben az időben el ne vétsük az utat, megtanuljunk járni azon az úton, amelyet Isten számunkra, mint az élet egyetlen útját, tehát egyetlen járható utat, készített el. Isten óvja egyházunkat úgy, hogy mi világosan felismerhessük az ő akaratát, és ezt az akaratot engedelmesen el is fogadjuk.”<sup>73</sup> A presbitérium a következő határozatot fogadta el: „A Presbitérium megrendült szívvel veszi tudomásul Balogh Mátyás lelkipásztor halálának hírért. Hálát ad Istennek azért az ígéért, amelyet a gyülekezet Balogh Mátyás szolgálata által nyert. Buzgó imádságban kéri Istent, hogy irgalmas szeretetét ne vonja meg tőlünk, adja nekünk még bővebb mértékben az ő megelevenítő ígését. Őszinte együttérzéssel osztozik az elhunyt hozzátartozóinak a szomorúságában, számukra Istentől kér vigasztalást. Balogh Mátyásról néma felállással is megemlékezük.”

A következő pontban Turóczy javaslatot tett a megüresedett lelkészi állás betöltésére: Horváth Zoltán esperes (Kötegyán) meghívásával. Az indoklásban Turóczy

72 *Jegyzőkönyv a Békés Malomvég-Bánhidai Református Egyházközség Presbitériuma 1953. április 12-i üléséről.* TtREL I.62.b.7\_0027.

73 *Jegyzőkönyv a Békés Malomvég-Bánhidai Református Egyházközség Presbitériuma 1953. augusztus 16-i üléséről.* 40. szám, TtREL I.62.b.7\_0027.

azt mondta, hogy „az egyházi élet olyan formáját kell megkeresni, amely kedves Istennek”, és ez akkor lesz kedves, „ha a gyülekezet élete népünket az emberi együttélés új formájának megteremtésében jóakarattal szolgálja”.<sup>74</sup> A „javaslatot” természetesen a presbitérium ellenszavazat nélkül fogadta el.

A váci rabtemetőben 2000-ben végzett ásatások nem vezettek eredményre, és nem sikerült egyértelműen azonosítani a lelkész földi maradványait. Emlékét egykori parókiája falán tábla őrzi, ahol márciusban megemlékezést tart a gyülekezet.<sup>75</sup> Lelkésztársa, Karácson András már nem élhette meg ezeket a nehéz éveket: feleségével a békési Rózsa temetőben nyugszik. Emléküket szolgálatukért hálás szívvel megőrizzük.

<sup>74</sup> *Jegyzőkönyv a Békés Malomvég-Bánhidai Református Egyházkerület Presbitériuma 1953. augusztus 16-i üléséről. 41. szám, TtREL I.62.b.7\_0027.*

<sup>75</sup> <https://www.beol.hu/helyi-kozelet/2024/03/balogh-matyas-emlekeztek> Letöltés: 2025. 04. 21.